

Уплив громадянського суспільства на українське мовне законодавство

О. В. Чуєшкова

Українська інженерно-педагогічна академія
Corresponding author. E-mail: chueshkova@ukr.net

Paper received 26.10.21; Accepted for publication 15.11.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-260IX76-03>

Анотація. У статті простежено особливості мовної політики в Україні останніх років. Проаналізовано механізми контролю структур громадянського суспільства за дотриманням мовного законодавства. Розглянуто як помірковані, так і більш радикальні дії активістів (поширення інформації щодо діяльності депутатів у сфері мовного законодавства, акції протесту), зумовлені появою численних антимовних законопроектів. Висловлено впевненість у подальшій залежності української мовної політики від громадської думки й активності недержавних організацій.

Ключові слова: громадський тиск, громадянське суспільство, державна мова, мовне законодавство.

Вступ. Як показує новітня історія України, мовне законодавство й мовна політика загалом значною мірою залежать від громадської думки. Поняття «громадянське суспільство» розуміємо як суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. З-поміж основних ознак громадянського суспільства акцентуємо ідеологічну й політичну свободу, наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість впливати на формування і здійснення державної політики, зокрема мовної.

Огляд публікацій. Українська мовна політика була предметом уваги багатьох науковців, зокрема Б. Ажнюка, Л. Андрієнко, А. Загнітка, Г. Залізняка, Т. Марусика, Л. Масенко та інших.

Мета статті – проаналізувати вплив громадянського суспільства на формування мовного законодавства на сучасному етапі розвитку України.

Матеріалами дослідження стали численні законопроекти про мову окресленого періоду. У роботі використано такі **методи:** описово-аналітичний, систематизації, синхронного аналізу.

Результати і їхнє обговорення. Як ми вже наголошували в попередньому дописі [10], в Україні зростає кількість недержавних організацій, що присвятили свою діяльність захисту української мови. Надзвичайно важливою є роль громадськості в реалізації Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [9], зокрема 30 статті, згідно з якою мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова. Із 16 січня 2021 року споживачі в усіх сферах мають право на обслуговування українською за замовчуванням. У разі порушення нормативних вимог вони можуть поскаржитися Уповноваженому із захисту державної мови, заповнивши електронну скаргу, який складає акт про результати здійснення контролю за застосуванням державної мови й оголошує попередження та вимогу усунути порушення протягом 30 днів від дати складення акта. За повторне порушення протягом року Уповноважений накладає на суб'єкт господарювання, працівник якого порушив мовне законодавство, штраф у розмірі від трьохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Слід зазначити, що штрафувати злісних порушників можна буде тільки з 16 липня 2022 року (через 3 роки після набрання чинності Законом України «Про забезпечення функціону-

вання української мови як державної»). «У нас немає завдання їздити з “патрулями”, “мовними інспекторами”, якими політики залякують сьогодні людей, намагаючись у будь-який спосіб відмінити штрафи за порушення мовного закону. Але в нас повинні бути інструменти карати злісних порушників, які ігнорують норми Конституції і законів України, тих, хто принижує честь і гідність людей за використання української, паплюжить державну мову. Захищати право громадян на те, щоб вони могли вільно спілкуватись і отримувати інформацію та послуги українською мовою в усіх сферах суспільного життя на всій території України – наше головне завдання», – наголосив в одному з інтерв'ю Тарас Кремінський [7].

Згідно з інформацією, оприлюдненою на офіційній сторінці Тараса Кременя в мережі «Фейсбук», за I квартал 2021 року, за три місяці дії статті 30 мовного закону, до Уповноваженого із захисту державної мови щодо порушення мовного законодавства в різних сферах суспільного життя надійшло 1 129 повідомлень громадян. Щодо порушення прав на отримання інформації та послуг українською мовою найбільше громадян звернулося з Києва (327) та Київської області (120), зі Львівської області – 108 громадян, які переважно фіксують порушення в інших областях, з Харківської – 99, Одеської – 49, Дніпропетровської – 41, Чернігівської – 35, Запорізької – 23, Полтавської – 21, Донецької – 17, Луганської – 14, Вінницької – 13, Івано-Франківської – 12, Миколаївської та Чернівецької – по 11, Черкаської, Херсонської та Волинської – по 8 звернень. Найменша кількість звернень надійшла з Житомирської області – 2, Рівненської – 5, Сумської – 6, по 7 звернень надіслали мешканці Хмельницької, Тернопільської, Кіровоградської, Закарпатської областей. В інших зверненнях не встановлений регіон заявника. Загалом порушення мовного закону зафіксовані в усіх областях України.

Найбільш масовими є повідомлення щодо відсутності української версії сайтів інтернет-магазинів та вебсайтів про надання послуг державною мовою – 446. «З метою усунення порушень нами проведено величезну роботу. Як цього вимагає Закон, кожному із власників вебсайтів надіслано листи з вимогами усунути порушення. Варто зазначити, що переважна більшість власників інтернет-магазинів сумлінно підходить до усунення порушень та у 30-ти денний термін інформують нас про перехід інтернет-ресурсів

на державну мову. Переконали, що надалі кількість звернень щодо порушень у цій сфері буде зменшуватися», – наголосив Уповноважений [8].

На порушення своїх прав на отримання інформації та послуг державною мовою в маленьких крамничках і відомих торговельних мережах, а також в аптеках, салонах краси, спортивних залах, ресторанах і кав'ярнях поскаржилися 249 громадян з різних регіонів України.

Стабільно високою залишається кількість звернень громадян щодо порушення мовного законодавства посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування Одеської, Харківської, Миколаївської, Черкаської, Київської, Запорізької областей. «Кількість звернень громадян щодо порушення норм закону представниками місцевої влади становить практично десятину від усієї кількості. У зв'язку з цим хотів би нагадати, що відповідно до статті 12 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» депутати місцевих рад та посадові особи органів місцевого самоврядування зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків, у тому числі під час засідань, заходів, зустрічей та робочого спілкування. У разі, якщо під час засідання, заходу або зустрічі використовується інша мова, має бути забезпечений переклад державною мовою», – підкреслив Тарас Кремень [8]. Він також зазначив, що за результатами розгляду звернень, у яких громадяни заявили про грубе порушення їхніх прав на отримання послуг державною мовою, Уповноважений ухвалив рішення про здійснення заходів державного контролю за застосуванням державної мови. «Відповідно до статті 56 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» станом на 16 квітня з початку цього року вже розпочато 35 заходів державного контролю, тоді як у минулому році таких заходів було здійснено 22», – повідомив Тарас Кремень [8].

У цьому контексті цікавим є досвід європейських держав. Грунтовний розгляд цього питання знаходимо в Б. Ажнюка [1]. Так, за його спостереженнями, значна кількість недержавних структур, які опікуються питаннями мови, існує у Франції. Для того, щоб мати право здійснювати контроль за виконанням мовного законодавства, громадська організація повинна відповідати певним критеріям, зокрема існувати принаймні два роки, мати достатню кількість членів, підтвердити свою ефективну роботу із захисту французької мови і некорисливий характер своєї діяльності. При дотриманні цих вимог їй надають дозвіл виконувати контрольні функції терміном на три роки. Дозвіл оформлюється спільною постановою міністерства юстиції і міністерства, на яке покладено захист французької мови.

Міжнародна організація Європейська мережа рівноправності мов ELEN (European Language Equality Network) опублікувала в 2015 році звіт про мовну дискримінацію щодо носіїв каталанської, баскської, галісійської, астурійської й арагонської мов в Іспанії. Оприлюднені в цьому звіті дані свідчать про активну участь структур громадянського суспільства в моніторингу дотримання мовних прав. Зокрема,

неурядова організація Behatokia лише в 2015 році зафіксувала 1200 випадків порушення прав носіїв баскської мови, неурядова організація A Mesa pola Normalización Lingüística – 200 випадків порушення прав носіїв галісійської мови, неурядова організація Plataforma per la Llengua – 37 випадків порушення прав носіїв каталанської мови. У своєму виступі на Всесвітньому конгресі з мовної політики, що відбувся 16–20 квітня 2002 року в Барселоні, президент Міжнародної федерації викладачів сучасних мов Деніс Каннінгем відзначив зростання впливу неурядових організацій та інших інститутів громадянського суспільства на формування громадської думки у сфері гармонізації міжмовних відносин, толерантного ставлення до етномовних меншин і заохочення двомовності з достатнім знанням державної мови як засобу інтеграції в суспільне життя й реалізації особистих прагнень та інтересів. Досягнення активістів неурядових організацій із захисту мовних прав відзначаються на міжнародному рівні. У 2002 р. з ініціативи Міжнародної громадської організації Linguarax International (створена в 1987 р.) за підтримки ЮНЕСКО засновано щорічну міжнародну премію «Lingarax», якою нагороджують громадських діячів і науковців за успіхи в справі збереження загрожених мов і пропаганді мовного розмаїття й мультилінгвізму [1, с. 375–378].

Крім наведених вище механізмів контролю за дотриманням мовного законодавства, в Україні актуальними залишаються й більш радикальні дії громадськості. Як відомо, з 16 липня 2021 року в Україні почала діяти норма закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яка зобов'язує українські телеканали дублювати та озвучувати фільми й серіали державною мовою. Відповідно до закону обсяг українськомовного контенту на загальнодержавних телеканалах має зрости до 90%, на місцевих каналах – до 80%. Також лише 10% фільмів у кінотеатрах зможуть іти в оригіналі з субтитрами, решта фільмів мусять бути дубльовані чи озвучені державною мовою.

Також із 16 липня 2021 року не менше половини всіх виданих упродовж року видавцем назв книг мають бути українською мовою, і не менше 50% назв книг, що продаються у книгарнях, мають бути державною мовою. Ця норма не поширюється на видавничу продукцію кримськотатарською мовою, мовами корінних народів чи нацменшин. Із 16 січня 2022 року видавці загальнодержавних і регіональних друкованих ЗМІ можуть видавати їх будь-якою мовою за умови паралельного видання аналогічного накладу українською. Для місцевих друкованих ЗМІ ця вимога набуває чинності з 16 липня 2024 року.

24 травня 2021 року народні депутати з фракції «Слуга народу» М. Потураєв і Є. Кравчук зареєстрували у Верховній Раді законопроект № 5554 і запропонували через карантин у зв'язку з COVID-19 відтермінувати початок дії статей закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», що стосуються обов'язкового показу фільмів на телебаченні й у кінотеатрах українською мовою. Законопроект передбачав, що ця норма почне діяти за 2 місяці після завершення карантину в Україні, а не з 16

липня 2021 року, як це передбачено законом. 01 червня 2021 року у ВР не знайшлося необхідних голосів для того, щоб включити такий законопроект до порядку денного сесії. На 14 червня 2021 року голова комітету Верховної Ради з питань гуманітарної та інформаційної політики М. Потураєв запланував позачергове засідання комітету, щоб розглянути на ньому поправки до законопроекту про Національну раду України з питань телебачення та радіомовлення. Суть поправки – цілковите звільнення телебачення від виконання закону про мову, зокрема – від вимог щодо української мови фільмів, реклами, передвиборчої агітації тощо. Також ці поправки дозволяли повернути на телебачення фільми із забороненими артистами та обмежували можливості покарання телеканалів за порушення. А вже 15 червня 2021 року Верховна Рада підтримала внесення до порядку денного засідання законопроектів №5554 і 5554-1. За постановою проголосували 212 депутатів від «Слуги народу», 5 депутатів від «Голосу» та 10 позафракційних. Щоправда, пізніше депутати К. Рудик, Я. Железняк, Я. Руцишин, А. Осадчук та Р. Костенко відкликали свої голоси, стверджуючи, що сталася помилка і вони проти внесення законопроектів у порядок денний [2].

Наслідком дій парламентарів стали численні акції, організовані представниками громадських рухів як у Києві, так й інших містах України на знак протесту проти спроб депутатів зірвати українізацію вітчизняного телепростору. «Нещодавні заяви "Слуг народу", що їхні антимовні законопроекти 5554 та 5554-1 потрапили в порядок денний Верховної Ради випадково і що вони взагалі не хочуть чіпати мову – смішні виправдання», – наголошується в дописі на фейсбук-сторінці громадянського руху «Відсіч» від 20.06.2021 [4]. І далі: «Це наша спільна перемога, якої б не сталося без потужного громадського тиску. Наразі, хоча «слуги» вже відхрещуються від намірів втручатися в закон про мову, їхні проекти 5554 та 5554-1 про скасування показу фільмів українською та концертних заходів українською – досі в порядку денному. Також освітній комітет нещодавно підтримав інший законопроект «слуг» про навчання іноземних студентів російською (3717). Не виключені й спроби внести антимовні зміни в інші законопроекти, як уже було нещодавно з законопроектом про Нацраду. Ми не припиняємо стежити і гостро реагувати на всі спроби влади знищити закон про мову й відновити русифікацію. Кожен депутат, який просуватиме чи підтримуватиме такі ініціативи, буде відповідати перед суспільством і розплачуватися рейтингом» [4].

Про дієвість такої стратегії свідчить реакція депутатів, зокрема голови комітету Верховної Ради з питань гуманітарної та інформаційної політики М. Потураєва, який наголосив, що поширювання наліпок про антимовні ініціативи депутатів у місцях проживання їхніх батьків, сусідів і друзів – це залякування і шантаж. «Якщо поширення активістами «Відсіч» правдивої інформації про ініціативи депутатів «слуг» серед їхніх родичів, друзів і знайомих видається цим депутатам «залякуванням і шантажем», то, може, з цими ініціативами щось не так? Якщо політик так боїться поширення правди про свої дії, то, може,

ці дії злочинні? Може, просто не треба вносити злочинні законопроекти проти мови, щоб не наражатися на «залякування і шантаж» з боку громадянського суспільства?» – цілком слушно запитують активісти громадянського руху «Відсіч» [5]. І далі: «Ми не віримо словам «патріотів», які атакують мову. Ми уважно стежимо й будемо активно інформувати суспільство про антимовні підступи депутатів, аж поки атаки на мову не припиняться. Активісти не лише з Києва, а й з Дніпра, Полтави, Сум і багатьох інших міст будуть розповідати правду про тих, хто вносить антиукраїнські закони і голосує за них» [5].

Доречним також уважаємо навести допис із фейсбук-сторінки М. Княжицького, якого колега-депутатка Верховної Ради (прізвища він не назвав) попросила вплинути на «Відсіч». «Так, я не є прихильником тиску на родичів. Вони не відповідають за наші помилки. Але я не можу ні про що просити "Відсіч", бо не маю на них жодного впливу!!! ...Усі наші Майдани врешті не були особливо керованими, хоча й мали лідерів. Метою всіх Майданів був захист незалежності і справедливості. Тому кожному політику, який виступає проти цього українського моря, потрібно усвідомити, що довгі штгилі на ньому оманливі, піде хвиля і змие кудись...» [6].

Наступною русифікаторською спробою депутатів від партії «Слуга народу» О. Корнієнка, М. Бужанського, О. Саламахи та А. Ключка стало внесення поправок у законопроект №5551-2 про фінансування культурної спадщини. 14 липня 2021 року їх мав розглянути бюджетний комітет, а 15 липня – на позачерговій сесії ухвалити Верховна Рада. Ці поправки передбачали таке: повне звільнення телебачення від виконання закону про мову; зрив переходу на показ фільмів українською; скасування чинних норм щодо української мови реклами та передвиборної агітації; повернення на екрани радянських фільмів із забороненими артистами; звільнення високопосадовців від іспитів на рівень володіння державною мовою; повернення російської мови в освітній процес; руйнування механізму накладання штрафів за порушення закону про мову [3]. Зауважимо, що ці поправки практично збіглися з поправками М. Потураєва, про які йшлося вище. І знову представники громадянського руху «Відсіч» організували акцію «Не дамо продати мову», унаслідок якої, очевидно, злякавшись розголосу і громадського тиску, депутати, крім М. Бужанського, відкликали свої поправки. Щоправда, під час акції стався прикрий інцидент: правоохоронці намагалися затримати одного з учасників, чому завадив народний депутат В. В'ятрович.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що мовне законодавство й мовна політика в нашій державі значною мірою залежать від активних дій громадянського суспільства, яке змушує владу бути ефективною, враховувати інтереси людей. Представники сучасних громадянських рухів переконані, що в ситуації, яка склалася з виконанням Закону про мову, не можна залишатися бездіяльними. В умовах російської гібридної агресії одним з дієвих механізмів впливу на владу є поширення правдивої інформації серед якомога більшої кількості громадян та тиск на владні структури шляхом організації акцій протесту.

Уважаємо, що протягом найближчих років мовне законодавство України також залежатиме від громадської думки й активності недержавних організацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. М. Мовна політика: Україна і світ: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 420 с.
2. Допис зі сторінки інтернет-ресурсу «Українська правда». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/06/15/7297300/> (дата звернення: 28.09.2021).
3. Допис зі сторінки інтернет-ресурсу «Мова об'єднує» URL: https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fzakonpromovu5670%2Fposts%2F1083458998728998&show_text (дата звернення: 16.09.2021).
4. Допис зі сторінки громадянського руху «Відсіч» в мережі Facebook. URL: https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fvidsich%2Fposts%2F4129373673796687&show_text (дата звернення: 26.09.2021).
5. Допис зі сторінки громадянського руху «Відсіч» в мережі Facebook. URL: https://www.facebook.com/plugins/video.php?height=314&href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fvidsich%2Fvideos%2F4090332847713195%2F&show_text=false&width=560&t (дата звернення: 30.09.2021).
6. Допис зі сторінки М. Княжицького в мережі Facebook. URL: https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fmykolakn%2Fposts%2F10222018703990864&show_text=true&width (дата звернення: 16.10.2021).
7. Допис зі сторінки Уповноваженого із захисту державної мови в мережі Facebook. URL: https://www.facebook.com/plugins/video.php?height=314&href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fgovuamova%2Fvideos%2F1295724377481091%2F&show_text=false&width=560&t (дата звернення: 01.10.2021).
8. Допис зі сторінки Уповноваженого із захисту державної мови в мережі Facebook. URL: https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fgovuamova%2Fposts%2F347724010356967&show_text=true&width (дата звернення: 05.10.2021).
9. Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 25.09.2021).
10. Чуешкова О.В. Мовне законодавство і мовна політика в Україні (у контексті формування громадянського суспільства). Science and Education a New Dimension. Philology, VIII(71), Issue: 240, 2020 Nov. P. 7-10.

REFERENCES

1. Azhniuk B. M. Movna polityka: Ukraina i svit: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2021. 420 s.
2. Dopyz zi storinky internet-resursu «Ukrainska pravda». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/06/15/7297300/> (data zvernennia: 28.09.2021).
3. Dopyz zi storinky internet-resursu «Mova obiednuie» URL: https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fzakonpromovu5670%2Fposts%2F1083458998728998&show_text (data zvernennia: 16.09.2021).
4. Dopyz zi storinky hromadianskoho rukhu «Vidsich» v merezhi Facebook. URL: https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fvidsich%2Fposts%2F4129373673796687&show_text (data zvernennia: 26.09.2021).
5. Dopyz zi storinky hromadianskoho rukhu «Vidsich» v merezhi Facebook. URL: https://www.facebook.com/plugins/video.php?height=314&href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fvidsich%2Fvideos%2F4090332847713195%2F&show_text=false&width=560&t (data zvernennia: 30.09.2021).
6. Dopyz zi storinky M. Kniazhytskoho v merezhi Facebook. URL: https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fmykolakn%2Fposts%2F10222018703990864&show_text=true&width (data zvernennia: 16.10.2021).
7. Dopyz zi storinky Upovnovazhenoho iz zakhystu derzhavnoi movy v merezhi Facebook. URL: https://www.facebook.com/plugins/video.php?height=314&href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fgovuamova%2Fvideos%2F1295724377481091%2F&show_text=false&width=560&t (data zvernennia: 01.10.2021).
8. Dopyz zi storinky Upovnovazhenoho iz zakhystu derzhavnoi movy v merezhi Facebook. URL: https://www.facebook.com/plugins/post.php?href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fgovuamova%2Fposts%2F347724010356967&show_text=true&width (data zvernennia: 05.10.2021).
9. Zakon «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (data zvernennia: 25.09.2021).
10. Chuieshkova O.V. Language legislation and language policy in Ukraine (within the context of the civil society formation). Science and Education a New Dimension. Philology, VIII(71), Issue: 240, 2020 Nov. P. 7-10.

The impact of civil society on the Ukrainian language legislation

O. V. Chuyeshkova

Abstract. The article traces the peculiarities of the language policy in Ukraine in recent years. The mechanisms of how civil society structures control the observance of the language legislation are analysed. Both moderate and more radical moves of activists (dissemination of information on the activities of deputies in the field of the language legislation, protests) caused by the emergence of numerous anti-language bills are considered. The article expresses a strong belief that the Ukrainian language policy is likely to be further dependent on public opinion and the activity of non-governmental organisations.

Keywords: public pressure, civil society, state language, language legislation.